

ELS EVANGELISTES EN ELS VITRALLS MEDIIEVALS CATALANS

per *Sílvia CAÑELLAS*

RESUM

Els evangelistes i els seus símbols (tetramorf) van aparèixer en molts exemples d'art medieval, també en vitralls. Aquest article pretén parlar dels diferents models d'aquestes imatges en els vitralls del gòtic català.

Paraules clau: evangelistes, iconografia, vitrall, gòtic, Catalunya.

THE EVANGELISTS IN CATALAN MEDIEVAL STAINED-GLASS WINDOWS

ABSTRACT

The Evangelists and their symbols (tetramorph) appeared in many examples of medieval art, including in stained glass. Specifically, this article looks into the different models of these images in Catalan Gothic stained-glass windows.

Keywords: Evangelists, iconography, stained glass, Gothic, Catalonia.

Al marge de les imatges de les escenes evangèliques, la representació dels evangelistes en l'art sacre és, per la seva importància en la jerarquia bíblica, cabdal en totes les tècniques, lògicament també en el vitrall. I ho és des de les primeres representacions dels temps gòtics.

Si es repassen restes actuals i documentació de peces desaparegudes, es fa palès que, en la gran majoria de les esglésies, els evangelistes hi són

o hi eren presents, formant part del programa iconogràfic general dels edificis eclesiàstics catalans.

El present article vol fer un repàs de les restes i les notícies que tenim de les representacions dels evangelistes, deixant de banda les reproduccions de les escenes narrades en els seus escrits i centrant-se només en les representacions de les seves imatges i els seus símbols associats.

Per aconseguir aquest acostament se serveix, com a element bàsic d'origen, de la documentació publicada en els diferents volums del *Corpus Vitrearum Medii Aevi* (Institut d'Estudis Catalans) i de les imatges de les obres conservades que s'hi van publicar.¹

CONCEPTES GENERALS

Per la seva proximitat a la figura de Crist, les imatges dels evangelistes són molt recurrents. Van estar relacionats amb Ell de forma directa com a deixebles seus —Joan i Mateu— o bé per coneixement de tercers —sant Marc per les prèdiques de sant Pere i sant Lluç per l'estudi de diverses fonts primàries.

1. Joan AINAUD, Joan VILA-GRAU i Assumpta ESCUDERO, *Els vitralls medievals de l'església de Santa Maria del Mar a Barcelona*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1985, col·l. «Corpus Vitrearum Medii Aevi. Catalunya», 1, p. 49-198 i 216; Joan AINAUD, Joan VILA-GRAU, Assumpta ESCUDERO, Antoni VILA, Jaume MARQUÈS, Gabriel ROURA i Josep M. MARQUÈS, *Els vitralls de la catedral de Girona*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1987, col·l. «Corpus Vitrearum Medii Aevi. Catalunya», 2, p. 22-24, 74-77 i 231-247; Joan AINAUD, Joan VILA-GRAU, Joanna VIRGILL, Isabel COMPANYYS i Antoni VILA, *Els vitralls del monestir de Santes Creus i de la catedral de Tarragona*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1992, col·l. «Corpus Vitrearum Medii Aevi. Catalunya», 3, p. 270-286; Joan AINAUD, Anscari Manuel MUNDÓ; Joan VILA-GRAU; Assumpta ESCUDERO, Sílvia CAÑELLAS, Antoni VILA i Ramon ROCA, *Els vitralls de la catedral de Barcelona i del monestir de Pedralbes*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1997, col·l. «Corpus Vitrearum Medii Aevi. Catalunya», 4, p. 247-264; Anscari Manuel MUNDÓ, Xavier BARRAL, Joan VILA-GRAU, Antoni VILA, Sílvia CAÑELLAS, Carme DOMÍNGUEZ, Esther BALASCH, Rosa ALCOY i Josep M. LLOBET, *Els vitralls de la catedral de la Seu d'Urgell i de la col·legiata de Santa Maria de Ceroera*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2014, col·l. «Corpus Vitrearum Medii Aevi. Catalunya», 5.1, p. 265-266; Anscari Manuel MUNDÓ, Xavier BARRAL, Joan VILA-GRAU, Antoni VILA, Sílvia CAÑELLAS, Carme DOMÍNGUEZ, Esther BALASCH, Rosa ALCOY i Josep M. LLOBET, *Estudis entorn del vitrall a Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2014, col·l. «Corpus Vitrearum Medii Aevi. Catalunya», 5.2, p. 110-128 i 146-367.

Com és sabut, en el llibre primer d'Ezequiel, a la Bíblia, s'explica la visió divina en la qual apareixen quatre animals que tenen cada un quatre cares: d'home, de lleó, de vedell i d'àguila (Ez 1,10-11).²

Si se segueix el text de la *Llegenda àuria* o del *Flos sanctorum*,³ es veu que, com ho havien fet molts altres abans, aquest es decanta, inicialment, per la consideració dels quatre animals (tetramorf) com la representació dels quatre evangelistes de manera indistinta, ja que cada un, i tots ells, van escriure sobre la humanitat (home), la passió (toro o vedell), la resurrecció (lleó) i la divinitat (àguila) de Jesús. Però després, la incidència més gran, en els evangelis, d'un tema o altre fa que, a cada evangelista, se li atribueixi un animal diferent.⁴

Tot i l'existència d'alguns textos d'antics autors cristians que intercanvien la correspondència dels vivents d'uns evangelistes a uns altres,⁵ s'ha utilitzat tradicionalment la fixada per *l'Expositio quattuor Euangeliorum*, atribuïda a sant Jeroni:

– L'Evangelí de sant Mateu s'inicia amb la genealogia de Crist com a home i insisteix a destacar més la seva humanitat; com a conseqüència, li correspon com a símbol la figura humana (encarnació).

– L'Evangelí de sant Lluc s'obre amb l'ofici sacerdotal i l'ofertament d'encens de Zacaries –pare de Joan Baptista– al Senyor (Lc 1,5-10), i en ell s'insisteix, més que en els altres, en el sacrifici de Crist i en el seu caràcter sacerdotal. Així, li correspon com a símbol el vedell, tradicional animal ritual de sacrifici (passió).

– Sant Marc va insistir més en la resurrecció (Mc 16,1-20) i va iniciar l'Evangelí presentant Joan Baptista –*Veú d'un que crida en el desert* (Mc 1,3)– commovent els pecadors amb els brams de la seva prèdica; el seu símbol és, per tant, el lleó (resurrecció).

2. Totes les referències bíbliques del present article provenen de *La Bíblia*, versió dels textos originals i notes pels monjos de Montserrat, Andorra, Casal i Vall, 1975.

3. Santiago de la VORÁGINE, *La leyenda dorada*, Madrid, Alianza, 1984, p. 669; en català es pot consultar a Hèctor CÀMARA i SAMPERE, *El 'Flos sanctorum romançat': Edició crítica dels dos incunables catalans de la 'Legenda aurea' de Jacobus de Voragine*, tesi doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant, 2013, p. 857.

4. Sobre l'evolució del tetramorf, vegeu Irene GONZÁLEZ HERNÁNDEZ, «El tetramorfo», *Revista Digital de Iconografía Medieval*, vol. III, núm. 5 (2011), p. 61-73.

5. Ireneu canvia la correspondència entre Joan i Marc, sant Agustí ho fa entre Marc i Mateu. Vegeu José Carracedo-Fraga, «El prólogo de la *Expositio quattuor Euangeliorum* atribuïda a Jerónimo (CPL 631 y CLH 65): presentación, edición crítica y comentario», *Euphrosyne: Revista de Filología Clásica*, núm. 47 (2019), p. 101, 103 i 115.

– Joan és representat per una àguila perquè va escriure sobre la divinitat de Crist, que s'elevava, com una àguila, per sobre de tots. El seu Evangeli és el que se centra més en temes de fe (ascensió).

La correlació encarnació/passió/resurrecció/ascensió remet a Crist: l'associació dels dos primers incideix en la seva natura humana, mentre que la dels dos darrers ho fa en la seva natura divina. Així, la representació conjunta dels quatre vivents és símbol de la doble natura – humana i divina – de Crist, elements de discussió a l'inici del cristianisme que van estar a l'origen d'algunes consideracions herètiques.⁶

En els primers temps medievals, el tetramorf s'integrava en conjunts més generals, sobretot en representacions apocalíptiques, per exposar el text corresponent al capítol 4 de l'Apocalipsi (Ap 4,6-7).

Així, a partir del segle v, tant els pantocràtors com les *Maiestas Domini* (Crist en majestat) van representar-se acompanyats del tetramorf en mosaics, pintures i portalades esculpides. S'ha dit que aquestes representacions van disminuir en temps gòtics, però encara se'n mantenen algunes restes interessants, les quals apareixen, en els vitralls, tant en forma de figures humanes com en forma de vivents.

ELS EVANGELISTES, SANTS AÏLLATS

Es pot assenyalar, per començar, l'existència de vitralls dedicats a algun dels evangelistes com a sants aïllats, és a dir, com ho serien altres sants, amb obres dedicades a ells exclusivament.

Entre aquestes representacions, cal assenyalar el sant Joan Evangelista del vitrall de l'absis de la catedral de Barcelona, d'inicis del segle XIV (figura 1). S'ha d'advertir que, en general, les adscripcions dels vitralls del trifori, en el deambulatori de la seu barcelonina, corresponen als mateixos sants de les capelles que es troben a sota seu; en el cas d'aquest vitrall, la capella de sota era originàriament dedicada a sant Joan Baptista, amb un lligam entre els dos sants homònims que es pot trobar en molts altres casos.

6. Fernando EZQUERRA LAPETRA, *Más allá de la mirada: las otras imágenes del Tetramorfos* (en línia), 2019, p. 13, <https://www.academia.edu/39107739/Más_allá_de_la_mirada_las_otras_imágenes_del_Tetramorfos> (consulta: 9 març 2023).

El vitrall (8 × 2 m), de tres llancetes, té les representacions figurades concentrades a la llanceta central, mentre que a les laterals i a les traceries es disposen senyals reials envoltats de papagais. Sant Joan, imberbe i de cabell ros, vesteix túnica vermella i mantell blau –tot circumdat sota el genoll per una sanefa daurada–, i representa, com és tradicional, un personatge jove. Situat dempeus sota un alt dosseret arquitectònic, l’evangelista mostra el seu llibre, on escriu, amb la ploma a la mà, uns signes que cal identificar com a nombres àrabs no occidentalitzats.⁷ Això deixa en suspens la qüestió –dissortadament sense resposta– sobre qui degué ser el dissenyador d’aquests escrits i d’aquestes magnífiques imatges de l’església principal de la ciutat.

Figura 1.

Detalls del vitrall de Sant Joan (primera meitat del segle XIV), catedral de Barcelona.

© Catedral de Barcelona (Drets reservats. Prohibida la reproducció total o parcial).

Fotografia de Sílvia Cañellas.

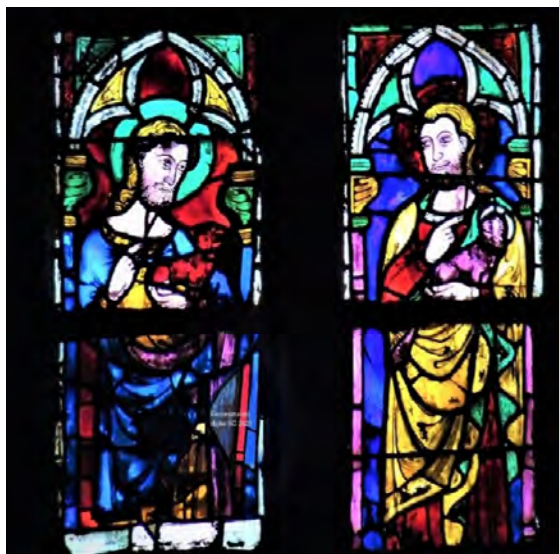
7. Sílvia CAÑELLAS i Carme DOMÍNGUEZ, «Medieval speech scrolls and books in Catalan stained-glass windows», a *Corpus Vitrearum, 27th International Colloquium: "Word and image"*, York, The British Committee of the Corpus Vitrearum Medii Aevi, 2014, p. 39.

ELS EVANGELISTES EN GALERIES DE SANTS

Les representacions dels evangelistes s'estructuren, en altres casos, en obres que inclouen els quatre evangelistes disposats en «galeries de sants», una tipologia molt generalitzada en els vitralls de les tribunes. Aquestes representacions s'inscriuen sovint en una iconografia més general, sigui en el mateix vitrall o en els veïns, que associa els evangelistes amb altres figures, com els apòstols o els doctors de l'Església, en una mena de reconeixement i autenticació dels quatre Evangelis bíblics davant dels apòcrifs. Les imatges incideixen, així, en les idees expressades per alguns autors medievals, com Honorius Augustodunensis a *De gemma animae* o Sicardo de Cremona al *Mitrале*, que consideren les finestres que permeten el pas de la llum com els doctors de l'Església que omplen els homes de llum.⁸

Entre l'apostolat de la girola de la catedral de Girona (mitjan segle XIV), hi apareix (vitrall s-IV, llanceta a) la imatge de sant Joan, en aquest cas identificable pel filacteri dels seus peus, on té escrit «Johan». En canvi, la imatge corresponent a l'apòstol sant Mateu no és identificable per problemes en la conservació d'aquests vitralls. D'altra banda, de cronologia lleugerament anterior, en els plafons inferiors del vitrall central de l'absis (figura 2), en una estructura mixta entre galeria i vitrall historiat, hi apareixen, sota l'anunciació, els evangelistes sant Lluç (llanceta a) i sant Marc (llanceta b), tots dos assenyalant amb un dit el seu símbol, que — com petits animalons de companyia — porten en braços sobre el pit. Els altres dos evangelistes, potser cada un en un dels vitralls següents, no són recognoscibles.

8. Jacques Paul MIGNE (ed.), *Sicardi Cremonensis episcopi Mitrале sive de officiis ecclesiasticis summa: nunc primum in lucem prodit juxta apographum quod asservatur in Bibliotheca comitis de l'Escalopier*, París, J.-P. Migne, 1855. El mateix concepte, amb poques variacions, apareix en el *De gemma animae* d'Honorius. Hi ha una traducció al castellà de tots dos a Joaquin YARZA (ed.), *Arte medieval*, vol. II: *Románico y gótico*, Barcelona, Gustavo Gili, 1982, coll. «Fuentes y Documentos para la Historia del Arte», p. 24 i 65.

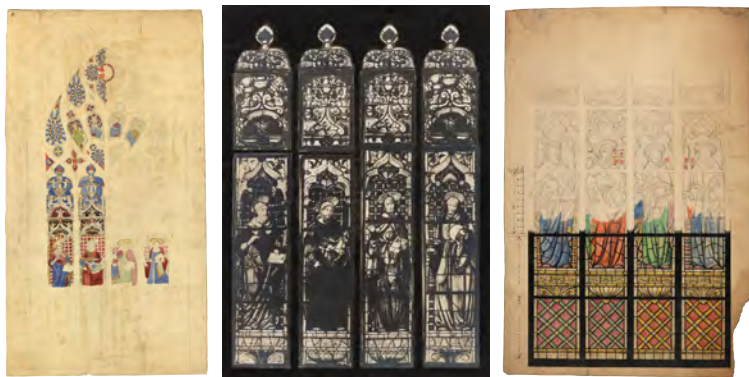
Figura 2

Plafons inferiors del vitrall de l'anunciació (HI) (primera meitat del segle XIV), absis de la catedral de Girona. © Fons Capítol Catedral de Girona (Drets reservats. Prohibida la reproducció total o parcial). Fotografia i muntatge de Sílvia Cañellas.

Més clar és el cas de la catedral de Barcelona, en què, l'any 1511, Gil Fontanet va confeccionar el patró per al vitrall dels quatre evangelistes a partir del projecte que havia sortit de les mans del pintor portuguès Pedro Nuñez i que acabà per traduir en vidre Jaume Fontanet (figura 3).⁹ L'obra va patir greus desperfectes a inicis del segle XVIII, pels bombardejos de la ciutat i per l'esclat del magatzem de pólvora de les Hortes de Sant Pau, i es va haver de tapiar part del vitrall. Al segle XIX també s'hi va intervenir. L'any 1937, la bomba caiguda als peus de l'església, a la nau sud, just al costat del cimbori, destruï completament el vitrall, i en deixà només uns pocs vidres i ploms penjant de la subjecció a la pedra.

9. Sobre els Fontanet, vegeu Sílvia CAÑELLAS, «Els Fontanet: tradició i canvis en la vitralleria del darrer gòtic», *LAMBARD: Estudis d'Art Medieval* (Barcelona), vol. IX (1996), p. 133-324; Joan YEGUAS, «Sobre l'escultor Martí Díez de Liatzaso (circa 1500-1583)», *LOCVS AMCENVS*, 5 (2000-2001), p. 183; Carme DOMÍNGUEZ, «Notícies esparses sobre la vidriera medieval a Catalunya», a *El vitrall medieval a Catalunya: Noves aportacions*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2021, p. 20-21.

De l'antiga vidriera se'n conserven dues aiguades (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i Museu del Disseny de Barcelona), que posen color a una peça que només era coneguda gràcies a una fotografia d'arxiu (en blanc i negre) anterior a la Guerra Civil espanyola.¹⁰ En aquestes representacions es veuen unes figures que acluquen els ulls i abaixen el cap, mentre es mouen a un ritme pausat. L'escrit que hi ha en algun dels llibres no resulta desxifrabable i no hi apareixen els símbols corresponents a cada evangelista, potser col·locats en els plafons inferiors —ja desapareguts quan es va fer la fotografia— o en les traceries, on quatre personatges, potser àngels, podrien haver-los portat. Les arquitectures barregen elements flamígers, com els arcs conopials trilobats, amb d'altres de clàssics, com les columnes corínties, les petxines, els gallons i els balustres, que s'acosten als grotescos italianitzants. Aquests elements testimonien una introducció renaixentista molt primerenca i plantegen dubtes sobre la seva total correspondència a l'època esmentada.

Figura 3.

Fotografia i aiguades de detalls del desaparegut vitrall dels evangelistes de la catedral de Barcelona. A l'esquerra: dibuix [1850-1900], autor desconegut (probablement, el taller Amigó).

© Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Fons Gràfics (reg. 27634). Al centre: vitrall del finestral dels quatre evangelistes per a la catedral de Barcelona © Museu del Disseny de Barcelona. Fons Rigalt i Granell (reg. RIG-FT-0227). A la dreta: dibuix de vitrall per a un finestral de la catedral de Barcelona amb la representació dels quatre evangelistes. © Museu del Disseny de Barcelona. Fons Rigalt i Granell (reg. RIG-FT-0229_001).

10. Agraieixo a la doctora Núria Gil, a qui es deu la catalogació de les peces del Fons Rigalt, la troballa d'aquestes dues aiguades.

Aquesta era la segona vidriera que s'instal·lava al trifori de la nau sud, a la banda del claustre. La primera, més propera a l'absis, que tenia la representació dels doctors de l'Església, havia estat una obra de Nicolau de Maraia (1408). El mateix Jaume Fontanet confeccionava, l'any 1515, la tercera vidriera de la tribuna sud de la catedral de Barcelona. L'autor del projecte va ser el pintor Joan de Burgunya, i en ella hi figurarien els tres reis i les quatre sibilles, personatges clàssics que prenién, així, el paper dels profetes de l'Antic Testament.

Cal no oblidar la idea que considera els profetes de l'Església com a precursors dels evangelistes. Recordem els vitralls del transsepte de la catedral de Chartres (s. XIII), en els quals els evangelistes són representats a coll dels doctors.

Aquestes realitzacions tenen una estreta relació amb la gran vidriera (13,86 × 2,87 m) que el mateix Jaume Fontanet va fer per a la nau sud de la catedral de Girona.¹¹ En aquest cas, la vidriera del costat, obra d'Antoni Tomàs (1437), té els dotze apòstols; la nova (1520) conté els doctors, els evangelistes i les sibilles, disposats en tres pisos. Les imatges, encarades dos a dos, se situen sota dossers arquitectònics que mostren alguns intents perspectius. Al pis inferior s'eleven els savis de l'Església, que es troben representats per sant Lleó papa, sant Ambròs bisbe, el cardenal sant Jeroni i sant Agustí. Damunt d'ells, se situen, dempeus, els evangelistes, representats com a homes acompanyats dels seus símbols (figura 4). El jove sant Joan, amb l'àguila als peus (llanceta *a*), sosté un filacteri encara buit, en el qual escríu el seu evangeli, com l'havia pintat Gil de Siloé a finals del segle XV.¹² Sant Lluc té als peus un vedell (llanceta *b*) que només mostra el cap i sosté un filacteri sense escriptura amb la mà dreta, mentre assenyala, amb l'esquerra, el seu veí, Joan, el més estimat i proper a Crist. Contràriament als altres, sant Mateu (llanceta *c*), acompanyat per una figura reduïda d'un home alat, escríu en un llibre i no en un filacteri.

11. Vegeu el treball publicat darrerament per Anna SANTOLÀRIA, Sílvia CAÑELLAS, Núria GIL, Antoni VILA i Anna VILA (Fernando CORTÉS i Jordi BONET), *L'art del vitrall: El poder transformador de la llum*, Girona, Diputació de Girona, 2022, col·l. «Quaderns de la Revista de Girona», p. 30-31.
12. A la cartixa de Miraflores, per exemple. Vegeu Fernando Pérez Suescun, «Los evangelistas en el scriptorium y la iconografía religiosas como fuente documental. Algunos ejemplos del siglo XV», a *Funciones y prácticas de la escritura: I Congreso de Investigadores Noveles en Ciencias Documentales*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid i Escalona, Ayuntamiento de Escalona, 2013, p. 193-200.

Sant Marc (llanceta *d*) sembla que escrigui el seu filacteri amb la mà esquerra, mentre un petit lleó, sense ales, l'observa des dels seus peus. Per sobre de tots ells, hi ha les sibilles que, amb la seva presència, assenyalen influències del classicisme humanista.

La col·laboració que el pintor Joan de Burgunya havia establert a Barcelona en el vitrall dels tres reis i les sibilles podria haver continuat aquí, ja que alguns dels personatges tenen molt en comú amb els del retaule de sant Fèlix de Girona (avui al Museu d'Art de Girona) —obra de Burgunya—, i alguns dels estampats de les teles són idèntics. Així i tot, les contradiccions en la qualitat de diferents representacions del vitrall fan pensar en una utilització parcial d'un patró en algunes parts d'aquest i no en d'altres, o potser en alguna refeta posterior, no massa curosa, que va introduir elements discordants. Vegeu, per exemple, la diferència entre la qualitat del lleó de sant Jeroni i la del de sant Marc.

Figura 4.

Detall dels evangelistes de Jaume Fontanet,
1520, catedral de Girona.

© Fons Capítol Catedral de Girona (Drets reservats. Prohibida la reproducció total o parcial).
Fotografia i muntatge de Sílvia Cañellas.

De nou a Barcelona, cal revisar el cas de les vidrieres del trifori del costat sud de la nau de l'església de Santa Maria del Mar, que podrien també haver tingut unes representacions similars, tot i que les restes actuals no

ajuden a cap interpretació clara. A la tercera vidriera des de la porta occidental, del trifori del costat sud, col·locada l'any 1878, hi ha la representació dels profetes majors (Isaïes, Jeremies, Ezequiel i Daniel). És obra del taller Amigó segons el disseny del pintor Claudio Lorenzale. El segon vitrall conté una obra atribuïda a Gil Fontanet, que té la representació del que podrien ser quatre apòstols, mentre que el més proper a la porta, aquest ja del segle XVIII, d'Eloi Arrufó, té restes de dos apòstols més. Les llancetes laterals d'aquest vitrall estan ocupades per representació geomètrica, potser introduïda al segle XIX. S'ignora si aquests dos vitralls van contenir els sis primers deixebles de Crist o si, amb el següent, van completar els dotze, però cal pensar que en alguna de les obertures d'aquesta zona degueren figurar els evangelistes. Com molts altres edificis gòtics, l'església de Santa Maria del Mar va ser objecte de diversos replantejaments iconogràfics, dels quals l'Arxiu Episcopal de Barcelona en conserva una bona mostra de finals del segle XIX, amb les anotacions que expliquen la reordenació del santoral representat en els vitralls de l'església.¹³

MAIESTAS DOMINI AMB TETRAMORF

La finestra axial (HI) de l'absis de l'església del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes, obra de la primera meitat del segle XIV, mostra una representació complexa, que pot recordar alguns frescos dels absis d'èpoques anteriors (figura 5). A les traceries i a la part baixa hi ha escuts reials i del monestir. Les imatges dels plafons inferiors són Nostra Senyora amb el Nen, al centre, sant Francesc a un costat i Joan Baptista a l'altre. Per sobre d'aquestes, un Crist en majestat entronitzat, situat sota el dosser, sosté en una mà el globus rematat amb la creu i beneeix amb l'altra; al seu entorn hi ha àngels i els símbols dels evangelistes. L'àguila se situa a la part alta de la llanceta *a*, mentre que, a la part baixa de la mateixa llanceta, el lleó completa la referència a la natura divina de Crist. A la llanceta *c* la natura humana està ressaltada per l'home a dalt i el vedell a baix. En la zona intermèdia apareix, a la llanceta *a*, un àngel turiferari que es gira d'esquena a Crist, en una posició que sembla errònia i que potser és fruit

13. Arxiu Diocesà de Barcelona, caixa 2, Arxiu Parroquial Santa Maria del Mar, vitralls, altar major, campanar, núm. 81.

d'un canvi de plafó amb el de sota del símbol de Mateu, on apareix un serafí de sis ales que segueix el model de la visió bíblica d'Isaïes (Is 6,1-2), en la qual no apareixen els vivents. Aquest serafí té un bessó en un plafó dels vitralls de l'aula capitular del mateix monestir, cosa que fa pensar en possibles moviments de plafons o d'imatges en alguna antiga restauració.

Cada un dels vivents — amb dues ales de colors verd i vermell — porta un filacteri en el qual es reproduïx, en llengua llatina, un petit fragment de l'evangeli corresponent.¹⁴ En el filacteri de l'àguila, tot i la desaparició de part dels mots, hi ha escrit l'inici de l'Evangeli de sant Joan «In principio erat Verbum» (Jo 1,1), mots que ens parlen de la divinitat i de la fe. En el filacteri del lleó, hi ha part del missatge d'aquell que seia a la tomba de Jesús després de la resurrecció de Crist, «Jesum quæritis Nazarenum, crucifixum: surrexit, non est» (Mc 16,6), paraules de tranquil·litat i d'esperança expressades a Maria Magdalena, Maria i Salomé, que havien anat a ungir el cos de Jesús i es van trobar moguda la llosa de l'entrada de la cova. En el text que sosté l'home alat apareix un fragment de la part final de la genealogia de Crist, amb la qual s'inicia l'Evangeli de sant Mateu: «*de qua natus est Jesus, qui vocatur Christus*» (Mt 1,16). El filacteri del vedell té restes de la missió de Gabriel, que és enviat a Natzaret per fer l'anunci a Maria; en el vitrall es pot llegir encara «*missus est angelus [...]*» (Lc 1,26).

Figura 5.

Vitrall axial de l'església del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes, Barcelona (primera meitat del segle XIV). Conjunt i detalls dels símbols dels evangelistes Marc i Mateu.

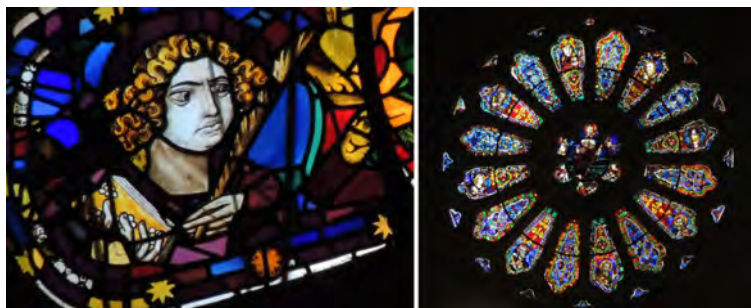
© Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes (Drets reservats. Prohibida la reproducció total o parcial). Fotografies de Sílvia Cañellas.

14. Sílvia CAÑELLAS i Carme DOMÍNGUEZ, «Medieval speech scrolls...», p. 26.

En definitiva, la representació mostra una visió apocalíptica de Déu, presentat com a gloriificació o majestat, amb referències evangèliques i la presència de la Verge i sants, amb una barreja d'elements bíblics de diferent procedència.

La rosassa del creuer nord de la catedral de Tarragona, obra del segle xv, aporta una altra versió dels evangelistes, que són, amb altres sants, espectadors de la resurrecció de Crist, escena no explicada en els sants Evangelis (figura 6).

L'obertura té un òcul central de sis lòbuls i setze llancetes concèntriques al voltant. Aquestes són, intercaladament, amb figuració i sense. Entre les figures de la part alta hi ha Crist en majestat — sobre la resurrecció —, amb sant Pere a la seva dreta i sant Pau i sant Jaume a l'esquerra. Els evangelistes se situen a la part baixa. L'únic d'ells considerat original és sant Mateu, però segueix més aviat la tipologia d'home jove imberbe que s'atorga tradicionalment a sant Joan. El seu llibre té tatxes a la coberta en lloc dels símbols que porten els altres tres sants barbats de més avall, tots tres resultat d'afegits posteriors. Cada un dels busts barbats sosté un llibre, en la coberta exterior del qual hi ha el símbol de cadascú: el vedell, el lleó i l'àguila.

Figura 6.

Detall i vista general de la rosassa nord de la catedral de Tarragona.
© Bisbat de Tarragona. Fotografia de Sílvia Cañellas.

MAIESTAS MARIAE AMB ELS EVANGELISTES

Una altra imatge de sant Joan Evangelista, aquesta dissortadament perduda, però de la qual hi ha explicació documental, era la que l'any 1427 va dissenyar Lluç Borrassà per a la Cambra del Consell de la Generalitat i que va plasmar en vidre el mestre flamenc Joan de Roure.¹⁵ Amb una estructura similar a la d'un retaule, al centre se situava la Verge entronitzada que tenia en braços l'Infant. Als seus peus hi havia sant Joan assegut i escrivint el seu evangeli, imatge que fa pensar en la del retaule de Santes Creus de Guerau Gener i Lluís Borrassà (1403-14, MNAC). Als costats, sant Narcís a una banda i sant Felip a l'altra; diverses imatges de mida més petita i motius ornamentals completaven el conjunt.

Entre les composicions en les quals apareixen els evangelistes situats a l'entorn de la Mare de Déu, cal remarcar les solucions donades a les rosasses. Jaume Fontanet va contractar, l'any 1553, la de damunt del portal de Sant Bernat de la catedral de Vic.¹⁶ El document dona detalls sobre la representació que hi havia d'aparèixer. Al rodó central hi anava la Mare de Déu amb Jesús als braços, i en els vuit calats principals del seu entorn, els quatre evangelistes i els doctors de l'Església, tots de mig cos i amb els seus símbols.

A l'església de Santa Maria de Cervera (1416), el mestre d'origen francès Nicolau de Maraia va confeccionar la rosassa nord,¹⁷ una obra d'una extrema delicadesa i perfecció tècnica, sortosament conservada – tot i algunes pèrdues –, que mostra la forma de fer del mestre francès (figura 7).

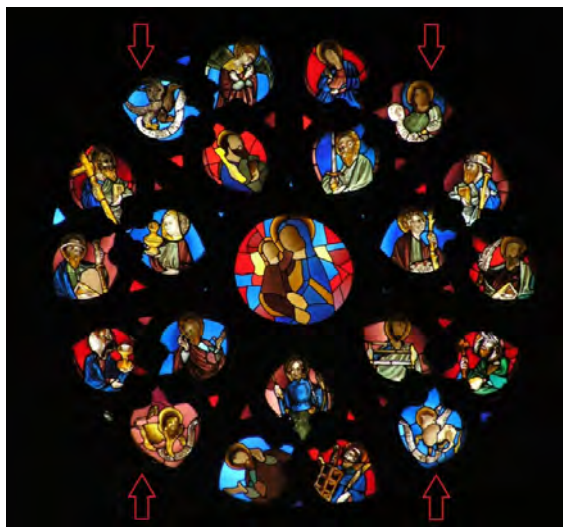
Com es veu en alguns casos, sigui per la llunyania a l'espectador o per les petites dimensions del badiu, el desig que es vegin bé les imatges fa que la representació se centri només en els bustos dels sants. Amb tot, a Cervera, la representació dels evangelistes es produeix a través dels seus símbols, acompanyats d'uns filacteris amb els seus noms. La imatge de

15. Josep PUIG I CADAFALCH i Joaquim MIRET I SANS, *El palau de la Diputació General de Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1911, p. 409-410.

16. Sílvia CAÑELLAS i Carme DOMÍNGUEZ, «Catedral de Vic», a Anscari Manuel MUNDÓ *et al.*, *Els vitralls de la catedral de la Seu d'Urgell...*, p. 149-150.

17. Per a l'autor, vegeu Sílvia CAÑELLAS, «Els vitralls», a *L'art gòtic a Catalunya: Arts de l'objecte*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2008, p. 245-246; Rosa ALCOY, «Evolució estilística del vitrall medieval a Catalunya», a Anscari Manuel MUNDÓ *et al.*, *Estudis entorn del vitrall a Catalunya*, p. 110-128.

l'òcul central havia estat substituïda, probablement als segles XVII-XVIII, per unes formes geomètriques. Actualment, té una imatge – introduïda en la darrera restauració (2006) – que insinua la figura de la Mare de Déu amb el Nen i que vol restituir la iconografia original. Així, podem deduir una composició centrada en la Verge i envoltada de sants i santes, en la qual els símbols dels evangelistes apareixen a les cantonades d'un quadrat i formen una roda, que s'inicia amb l'encarnació, amb la representació de l'home (a la nostra dreta, a dalt), i segueix a la part baixa amb el sacrifici, el vedell, per continuar després el gir amb la resurrecció representada pel lleó i tancar amb l'ascensió, l'àguila. Així, queda a un costat el simbolisme de la natura humana de Crist i, a l'altre, la natura divina. Capça el conjunt l'escena de l'anunciació, amb una incidència directa en el concepte de la doble natura de Crist i la idea de l'encarnació de la divinitat a través de Maria. L'arcàngel sant Gabriel encreua delicadament els braços sobre el pit, i Maria es troba en la traseria situada simètricament enfront d'aquesta. La resta de traseries estan ocupades per diferents sants amb els seus atributs corresponents.

Figura 7.

Rosassa nord de l'església de Santa Maria de Cervera, obra de Nicolau de Maraia (1416).

© Parròquia de Santa Maria de Cervera. Fotografia i muntatge de Sílvia Cañellas.

LA CORONACIÓ DE MARIA EN PRESENCIA DELS EVANGELISTES

Més clarament immersa en el cicle de glorificació de Maria hi hauria l'escena de la coronació (un dels misteris gloriosos del rosari), escena no evangèlica, però sí esmentada en la *Llegenda àuria* en parlar de l'assumpció de Maria.

La rosassa de la façana de l'església del monestir de Sant Pere de Galligants va ser confeccionada per Jaume Fontanet (1521), i en ella es representaren, segons consta en el contracte, la Mare de Déu amb el Nen al centre, capçats per dos àngels que sostenien una corona; estariem, per tant, davant d'una coronació de Maria.¹⁸ A la part baixa, hi anaven els sants Pere i Benet, agenollats; als quatre badius restants s'havien de representar els evangelistes amb els seus símbols, i en el camper i els espais restants, obra romana o fullatges. Dissortadament, la vidriera s'ha perdut per les diverses destrosses produïdes amb el pas del temps.

Si en aquesta representació la Verge exercia encara com a setial de Crist, no és així en la gran rosassa de l'església parroquial de Santa Maria del Mar, a Barcelona (figura 8). En aquesta, confeccionada pel pintor tolosà Antoni de Lonyi (1460-1461),¹⁹ Maria, orant i amb l'atribut de la dona apocalíptica de la mitja lluna als peus i el sol que sorgeix pel darrere, és coronada per la Santíssima Trinitat. L'escena central segueix un esquema estès al segle xv sobretot entre els escultors alemanys: Déu Pare a un costat de Maria, Crist a l'altre i, a sobre, l'Esperit Sant, en forma de colom; tots tres coronen la Mare de Déu. Al voltant, darrere dels rajos solars, es disposen àngels – querubins – de quatre ales, blaus com el cel. A les traceries, en cercles concèntrics, segons la seva proximitat a Crist, es disposa el santoral. Així, en el cercle interior hi ha els quatre vivents que porten el seu nom en filacteris: l'àguila a la part alta i el lleó a la baixa marcarien el cos central d'una creu que es completaria amb el braç marcat pel vedell, situat al costat nord, i l'àngel, al sud. Immediatament al seu entorn, en una corona de setze badius, hi ha, malgrat certs dubtes per la pèrdua

18. Carme DOMÍNGUEZ, «Girona, església del monestir de Sant Pere de Galligants», a Ansari Manuel MUNDÓ *et al.*, *Els vitralls de la catedral de la Seu d'Urgell...*, p. 250-251; Josep CALZADA I OLIVERAS, *Sant Pere de Galligants: La història i el monument*, Girona, Diputació de Girona, 1983, p. 364-367.

19. Sobre l'autor, vegeu Sílvia CAÑELLAS, «Els vitralls», p. 252; Rosa ALCOY, «Evolució estilística del vitrall medieval a Catalunya», p. 146-147.

d'algunes peces, els apòstols i els evangelistes en figura humana, amb la repetició dels sants Joan i Mateu, perquè són, alhora, apòstols i evangelistes. Més enfora, hi ha setze sants principals més, entre cada parella dels quals s'intercalen àngels músics. Al cercle més exterior, trenta-dos sants i santes de devoció popular o local.

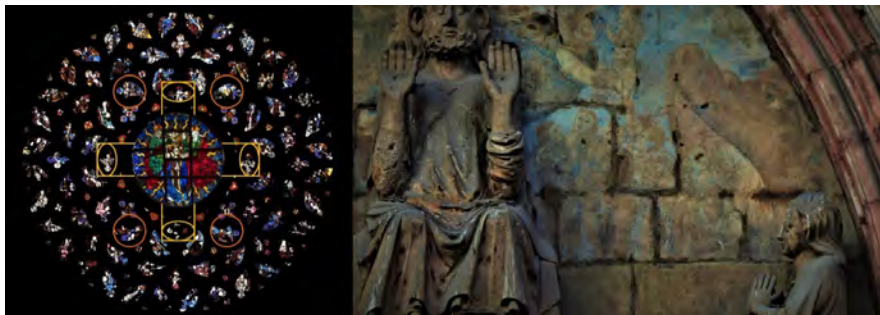
Figura 8.

Detall de part dels evangelistes de la rosassa de la Coronació de la Verge.

© Església Parroquial de Santa Maria del Mar, Bisbat de Barcelona (Drets reservats. Prohibida la reproducció total o parcial). Fotografies de Sílvia Cañellas.

La iconografia de la rosassa ha estat estudiada per Francesc Ruiz,²⁰ el qual la relaciona amb tot el conjunt de la façana, que ofereix una representació força elaborada vinculada amb el Judici Final i la intercessió de Maria. La creu que es troba al floró del gablet de la porta d'accés al temple, just sota la rosassa, capça el timpà amb les escultures de la diesi, associada al Judici Final. A les pintures que envolten la portalada hi apareix la missa de sant Gregori, relativa a la salvació de les ànimes i a la separació dels escollits respecte dels pecadors.

El paralelisme més evident és amb l'obra de la coronació de la Verge d'Enguerrand Quarton de Vilanova d'Avinyó (1454), en la qual l'escena es troba per sobre de la crucifixió que presideix el Judici Final. Els evangelistes tindrien aquí, per tant, el paper dels quatre vivents de l'Apocalipsi, alhora que, amb la seva posició, remarcarien la creu de Crist (figura 9).

Figura 9.

Esquerra: rosassa de la coronació de Maria, església parroquial de Santa Maria del Mar, Barcelona. Dreta: timpà de la façana occidental, detall de la boca de l'infern i de la separació dels escollits respecte dels pecadors.

© Església Parroquial de Santa Maria del Mar, Bisbat de Barcelona (Drets reservats. Prohibida la reproducció total o parcial). Fotografies i muntatge de Sílvia Cañellas.

20. Francesc RUIZ, «La rosassa de la Coronació de la Mare de Déu i les pintures del portal major en el context iconogràfic de la façana principal», *Butlletí MNAC*, núm. 4 (2000), p. 61-69. Vegeu, també, Esther BALASCH, Sílvia CAÑELLAS i Carme DOMÍNGUEZ, «Sant Jaume, el camí de la llum. La representació de sant Jaume a les vidrieres gòtiques catalanes», a *El camí de sant Jaume i Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, p. 365.

TANCAMENT

Com s'ha vist, la presència dels evangelistes en els vitralls gòtics catalans és força important. En passar de la representació de les visions apocalíptiques a d'altres relatives a hagiografies o a remarcar el paper de Maria com a intercessora entre el món diví i l'humà, no hi ha una substitució d'aquests per cors angèlics, sinó una integració dels dos elements. La simbologia de la doble natura de Crist es fa més ferma en relacionar la seva encarnació amb la figura de Maria. Així, tot i l'aparició d'àngels músics, querubins i serafins, els evangelistes, com a sants sols, en galeries i en escenes acompanyant Crist o la Verge, són presents en molts dels nostres vitralls gòtics i s'insereixen en composicions que mostren una clara evolució cap a noves formes de representació.